

LÓKÖS PÉTER

Hans Habe *Drei über die Grenze* című regényének kritikai fogadtatása a korabeli magyarországi és ausztriai sajtóban

Hans Habe *Drei über die Grenze. Ein Abenteuer unter deutschen Emigranten* című emigráns regénye 1937-ben a genfi Union Kiadónál jelent meg, és rövid idő alatt hatalmas sikert ért el: a megjelenése utáni két évben tizennyolc nyelvre fordították le.¹ A könyvet még abban az évben a Nova Irodalmi Intézet rövidítve magyarul is kiadta *Hárman a határon át. Hontalanok regénye* címmel.² A Nova 1933-tól több mint húsz olyan könyvet adott ki, amelynek szerzője német vagy osztrák emigráns író volt, így a kiadó az Athenaeum után a német és osztrák antifasiszta írók második legfontosabb kiadója volt Magyarországon.³ A könyvről írt magyar kritikák nem teljes listája René Geoffroy monográfiájában olvasható,⁴ de ezek elemzésével a kutatás eddig adós volt.⁵ Jelen tanulmányban a magyarországi és az ausztriai sajtóban megjelent könyvkritikákat elemzem, arra a kérdésre keresve a választ, hogyan fogadták a kritikusok a szerző „két hazájában” ezt a regényt.

Habe ugyanis 1911. február 12-én Budapesten született Békessy Jánosként, apja az újságíró és lapkiadó Békessy Imre volt (1887–1951). A család 1920-ban, a Tanácsköztársaság bukása után viszont Bécsbe emigrált, írónk ott nőtt fel, és később osztrák állampolgár lett. 1929-től különböző újságoknál tevékenykedett újságíróként, 1935-től 1939-ig a *Prager Tagblatt*, az *Ujság* és más lapok népszövetségi tudósítója volt Genfben.⁶

A *Drei über die Grenze* című regénye Nora Geldern, Dr. Heinz Kiesler és Richard Sergius sorsát beszéli el, akik a náci Németországból szöknek át Csehszlovákiába,

¹ Robert C. JESPERSEN, *Hans Habe = Deutsche Exilliteratur seit 1933*, Bd. 1., *Kalifornien*, Teil 1. Hg. von John M. SPALEK, Joseph STRELKA, Bern–München, Francke, 1976, 395. – Joseph P. STRELKA, *Hans Habe. Autor der Menschlichkeit*, Tübingen, Narr Francke Attempto, 2017 (Edition Patmos 21), 12.

² Hans HABE, *Hárman a határon át. Hontalanok regénye*, Bp., Nova Irodalmi Intézet, 1937. – A regény új fordítása: Hans HABE, *Hárman a határon át*, ford. HERRMANN Attila, Bp., K.u.K., é.n.

³ BÁLINT GÁBOR, *A Nova Könyvkiadó története*, Magyar Könyvszemle, 114(1998), 4. sz., 372–387, itt 377.

⁴ René GEOFFROY, *Ungarn als Zufluchtsort und Wirkungsstätte deutschsprachiger Emigranten (1933–1938/39)*, Frankfurt a. M. [u. a.], Peter Lang, 2001 (Studien zur Deutschen und Europäischen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts 45), 411–412.

⁵ A regényhez lásd SZABÓ János, *Hans Habe – ein Österreicher, ein Ungar, ein Deutscher oder Ein Amerikaner? Ein Schriftsteller? = Nicht (aus, in, über, von) Österreich. Zur österreichischen Literatur, zu Celan, Bachmann, Bernhard und anderen*, Hg. von Tamás LICHTMANN unter Mitwirkung von Walter FANTA. Frankfurt a. M., Peter Lang, 1995 (Debrecener Studien zur Literatur 1), 303–319.

⁶ STRELKA, i. m., 1–22.

majd onnan Bécsbe, Genfbe és Londonba. Az első két szereplő zsidó származású, Sergius pedig kommunista – ez menekülésük oka. Amikor a regény megjelent, Habe Genfben élt. Amint Peter Glaser megállapította, ez a distancia lehetővé tette egyrészt a könyv kritikus perspektíváját, másrészt viszont tematikai leegyszerűsítésekhez is vezetett.⁷ A regény témája viszont – menekülés a határon át – később a német száműzött irodalom topikus eleme lett.⁸ A *Kindlers Literatur Lexikon* szerint a sok stilisztikai és tartalmi kifogás ellenére ez a regény fontos kortárs forrás az emigránsok egzisztenciális problémáinak a megértéséhez.⁹

A regényt Ángyádi Mihály, azaz Lorsy Ernő (1889–1960) fordította magyarra,¹⁰ aki a Tanácsköztársaság bukása után előbb Bécsben, majd 1924-től Berlinben és Párizsban élt. Az 1930-as évek közepén hazatért Budapestre, és többek között fordítással foglalkozott.¹¹ Ha csak a számokat nézzük, már akkor is figyelemre méltó a mű magyarországi fogadtatása, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az író első regényéről van szó: tizenkilenc rövidebb-hosszabb magyar és német nyelvű recenzió ismert számomra. Ha elolvassuk a magyar kritikákat, akkor rögtön feltűnik, hogy azok – kettő kivételével – pozitívak, a legtöbbjük kifejezetten dicsérően szól a könyvről, sőt néhány kritikus egyenesen dicshimnuszokat zeng róla. Néhány újságban a könyvet többször is méltatták, először a német nyelvű kiadást, majd a magyart. A magyar fordítás minőségét ezek a kritikák nem említik, illetve szerzőik nem tudják, hogy a magyar fordítás rövidített, ezért én sem tárgyalom külön a német és a magyar nyelvű kiadásról írt kritikákat.

Szinte mindegyik kritikus kiemeli, hogy a könyv emigráns regény, és rámutat aktualitására.¹² Karl Bernhard Citron véleménye szerint a tömegek sorsának megformáláshoz az eseményektől való distancia szükséges, legalábbis időbeli. A német emigráció is egy olyan sors, amelynek megértéséhez distancia szükséges, talán nem is csak az időbeli, hanem egy bizonyos szellemi is. Habe könyve a német emigrációról szóló első könyv, amelynek nem emigráns német a szerzője, így nála megtaláljuk ezt a távolságot. A legkifinomultabb pszichológiai empátiával ábrázolja a német emigránsok sorsát,

⁷ Peter GLASER, *Hans Habe = Kindlers Neues Literaturlexikon*, Hg. von Walter JENS, Bd. 7, München, Kindler, 1990, 133.

⁸ Dieter LAMPING, *Der »Weg hinaus«. Die Flucht über die Grenze in der Exilliteratur.* = UÖ, *Über Grenzen. Eine literarische Topographie*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2001, 87.

⁹ GLASER, *i. m.*, 134.

¹⁰ GULYÁS Pál, *Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, Bp., Akadémiai, 1978, 48.

¹¹ MERÉNYI-METZGER Gábor, „A század egyik legműveltebb magyar újságírója.” Lorsy Ernő emlékezete, *Honismeret*, 43(2015), 3. sz., 68.

¹² *Drei über die Grenze.* (Hans Habe új könyve), Magyar Közgazdaság, 1937. szeptember 16., 7. – (–). „Drei über die Grenze”. *Ein deutscher Emigrantenroman von Hans Habe*, Pester Lloyd, 1937. szeptember 26., reggeli kiad., 18–19. – *Drei über die Grenze*, Pesti Futár, 1937. október 15., 18. – *Hans Habe: Hárman a határon át*, Ujság, 1937. december 21., 6. – *Hans Habe: Hárman a határon át*, Egyenlőség, 1938. január 7., 11. – *Hárman a határon át* (Hans Habe regénye), Az Ujság, 1938. január 9., 7.

írja Citron, ugyanakkor ismeri az emigráns lét belső meghasonlottságát, talán jobban, mint az érintettek többsége.¹³

A *Népszava* „Külföldi regényírók” rovatában a szociáldemokrata író, újságíró Várnai Dániel (1881–1962) tollából jelent meg ismertetés.¹⁴ Ő konkrétan megnevezi a hátteret, az 1933 után Németországban lezajlott főbb eseményeket, amelyek a száműzetéshez, emigrációhoz vezettek. A német emigráció regénye ez, írja, vádirat Németország ellen. Sötét a kép, de a reményt nem szabad feladni – ezt sugallja a könyv.¹⁵ A Supka Géza (1883–1956) által kiadott irodalmi közlöny rövid, szignálatlan ismertetést közölt a regényről.¹⁶ A lapban közölt könyvismertetések általában rövid terjedelműek voltak, legnagyobb részük aláírás nélkül, de Galambos Ferenc szerint a szerkesztő, Supka tollából eredtek,¹⁷ vélhetően tehát ez is tőle származik. A szerző úgy fogalmaz, hogy Habe a könyvben drámai erővel írja meg az emigránsok izgalmas, de szomorú életét. Fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy elsőként foglalkozik egy kívülálló az emigráció kérdésével, aki maga nem emigráns, tehát „objektíven látja a problémát és tiszta szemmel ítél. Ezért nem nyomasztó ez a könyv, minden sötét képe ellenére sem.”¹⁸ Kálmán Jenő (1885–1968) is a regény aktualitását emeli ki a *Színházi Életben*, de Habe írói tehetségét is méltatja.¹⁹ A *Tolnai Világlapja* névtelen szerzője hasonlóan fogalmaz: „témája mai, szinte napi aktualitása van, mint valamely szenzációs hírlapi cikknek”²⁰

Néhány kritikus a könyvet egyenesen az európai könyvpiac szenzációjának nevezi,²¹ mások a regény nemzetközi sikerét prognosztizálják.²² A *Pester Lloyd* szerzője például úgy véli: aligha tévedünk, ha a magyar kiadásnak is a németéhez hasonló sikert jósolunk.²³ Mindenekelőtt azonban az *Ujságban* szenteltek nagy figyelmet a könyv

¹³ Bernhard CITRON, *Drei über die Grenze – ein Abenteuer unter Emigranten von Hans Habe*, Ost-Kurier. Zeitung für Wirtschaft und Kultur in Osteuropa, 10(1937), 8–9. sz., 1937. július–szeptember, 43.

¹⁴ V. D., *A német emigráció regénye*, *Népszava*, 1938. január 1., 6.

¹⁵ Uo.

¹⁶ *Habe, Hans: Hárman a határon át*, *Literatura*. Beszámoló a szellemi életről, 13(1938), 1938. február 15., 77.

¹⁷ GALAMBOS Ferenc, *A Literatura írói és írásai. 1926–1938*, II. <http://mek.niif.hu/12600/12672/12672.pdf> (utolsó megtekintés: 2021. november 24.)

¹⁸ *Habe, Literatura* (1938), 77. Itt jegyzendő meg, hogy az Anschluss után Habe maga is emigráns lett.

¹⁹ KÁLMÁN Jenő, *A kor gondoskodik regényanyagról...*, *Színházi élet*, 1938, 6. sz., 68.

²⁰ *Hans Habe: Hárman az országhatárok felett*, *Tolnai Világlapja*, 1937. december 1., 43.

²¹ *Drei über die Grenze*. (*Hans Habe új könyve*), *Magyar Közgazdaság*, 1937. szeptember 16., 7. – (–), „*Drei über die Grenze*”. *Ein deutscher Emigrantenroman von Hans Habe*, *Pester Lloyd*, 1937. szeptember 26., reggeli kiad., 18–19. – –NN: *Hans Habe: „Hárman a határon át”*, *Pester Lloyd*, 1937. december 23., reggeli kiad., 9.

²² *Hans Habe regénye – magyarul*, *Ujság*, 1937. november 10., 8. – *Hans Habe: Hárman a határon át*, *Ujság*, 1937. december 21., 6.

²³ –NN, i. m., 9.

sikerének, itt 1938-ban külön könyvismertetésben számoltak be még a regény angolai és amerikai kiadásáról is.²⁴

Habe írói tehetségét is többen dicsérték.²⁵ A kor elismert kritikus, Németh Andor, aki az *Ujság* „A hét könyve” rovatában egy hosszabb és részletes kritikát írt, úgy fogalmaz: „rendkívül tehetséges regény; aki ezt írta, attól a legjobb értelemben vett irodalom még sok és nagy ajándékokat várhat”.²⁶ A magyar zsidóság politikai hetilapjában, az *Egyenlőségben*, az elsőkönyves szerzőt nagy nevű magyar származású írónak és újságírónak nevezik, aki méltó fia a kiváló Békessy Imrének. Az írás szerint a mű minden során érezhető a műveltség és az irodalmi ízlés.²⁷ A legtöbb kritikus azt is hangsúlyozza, hogy Habe nemcsak jó író, hanem jó újságíró is,²⁸ aki gyakran egy riporter benyomását kelti – újságíró, publicista és szépíró egy személyben, és még csak huszonhat éves.²⁹ A *Pesti Futár* anonim szerzője³⁰ így fogalmaz: „ahol adatok, éles szem kell, ott újságíró – ahol bonyodalomra, lirára van szükség, ott jó írónak mutatkozik”.³¹ A *Tolnai Világlapjában* a regényt pompásan sikerült első regénynek nevezi a szerző, Habe ezzel „bebizonyította, hogy nemcsak briliáns hírlapíró, hanem egyúttal kiforrott írói tehetség is”.³² Az *Ujságban* pedig azt olvashatjuk, hogy Habe „a külföldön élő politikai újságírók egyik legjobbjika, akinek beavatottság tekintetében kevesen érnek nyomába”.³³

A mű esztétikai értékéről is pozitívan nyilatkoznak.³⁴ Németh Andor az elbeszélői technikát és a három főszereplő előtörténetének retrospektív elbeszélését emeli ki pozitívként. De így értékelendő az is szerinte, hogy a szereplők nem „first class”, hanem hétköznapi emberek jó és rossz tulajdonságokkal. A regény legnagyobb értéke „az elmélyedő és leleményes lélekábrázolás”.³⁵ Gazdagon hangszerelt, drámaian mozgalmas jelenetei vannak, amelyek színpad után kiáltanak: ez a fiatal író drámaírónak született, írja.³⁶

²⁴ *Hans Habe regénye Angliában és Amerikában*, *Ujság*, 1938. október 2., 17.

²⁵ (–), *i. m.*, 18.

²⁶ NÉMETH Andor, *Hans Habe: Hárman a határon át*, *Ujság*, 1937. szeptember 19., 37.

²⁷ *Hans Habe: Hárman a határon át*, *Egyenlőség*, 1938. január 7., 11.

²⁸ *Habe, Hans: Hárman a határon át*, *Literatura. Beszámoló a szellemi életről*, 13 (1938), 1938. február 15., 77. – Erdélyben is jelent meg egy kritika róla: *Hans Habe: Hárman a határon át*, *Brassói Lapok*, 1938. január 23., 19.

²⁹ (–): *i. m.*, 19.

³⁰ A lapon olvasható további négy könyvismertetés után az n.s. szignó áll, ez a lap felelős szerkesztőjét és kiadóját, Nádas Sándort takarja, ezért vélhetően a Habe német könyvéről írt szövegnek is ő a szerzője.

³¹ *Drei über die Grenze*, *Pesti Futár*, 1937. október 15., 18.

³² *Habe*, *Tolnai Világlapja*, 43.

³³ *Hans Habe: Hárman a határon át*, *Ujság*, 1937. december 21., 6.

³⁴ *Habbe: Hárman a határon át*, *Demokrata Ujság*, 1938. január 29., 8.

³⁵ NÉMETH, *i. m.*, 37.

³⁶ *Uo.*

A *Pester Lloyd*-ban a következő megállapítás olvasható: mint műalkotás olyan sok ízlést, arányosságot, megfontoltságot mutat, mint a „felnőttek” könyvei is csak a leg-ritkább esetben. Ezenkívül nemcsak nagy írói tehetséget mutat, hanem bővében van a legkülönbözőbb tehetségeknek.³⁷ Amikor a magyar fordítás megjelent, a *Pester Lloyd* megjelentetett egy másik, rövidebb könyvismertetést is. A névtelen kritikus sajátos művészi regénynek nevezi a művet: alakjait élőként látjuk magunk előtt, akiket egy olyan elbeszélő rajzolt meg, akivel ma csak keveseket tekinthetünk egyenrangúnak. A szerző stílusművészete, emberismerete és a szereplők pszichológiai elemzése meghazudtolják fiatalságát.³⁸ Az Egyenlőségben is szuperlatívuszokban ír a kritikus a könyv esztétikai értékéről, az emigráns regények csúcsteljesítményének nevezi.³⁹ A lap következő számában aztán a regény utolsó bekezdései is olvashatók, a rövid bevezetőben e remekmű megjelenését a magyar irodalom egyik eseményeként említik.⁴⁰

A számomra ismert egyetlen negatív kritika Karl Fröhlich (1885–19??) tollából származik.⁴¹ A Frankfurt am Mainban született Fröhlich újságíró volt a *Neues Budapesti Abendblatt*-nál és a *Budapesti Tagblatt*-nál. Az őszirózsás forradalom alatt, 1918-ban Jakob Bleyer munkatársa volt, majd a nemzeti kisebbségek minisztériumának sajtóelőadója lett. 1927-től ismét újságíróként tevékenykedett, többek között a *Neues Wiener Tagblatt* budapesti tudósítója volt. Az általa alapított *Die Zeit* 1937 és 1944 között jelent meg.⁴²

Újságjában egy „Separatum”-ot jelentetett meg *Darf ein Pferd Kaffee trinken?* (Ihat egy ló kávét?) címmel. Rögtön a cikk elején Fröhlich meglehetősen gúnyosan és élesen fogalmaz, mert szerint ez a cím arra utal, hogy egy fiatal, feltörekvő újságírónak nem teszünk jó szolgálatot azzal, ha őt az apja iránti barátság végett budapesti Goethének kiáltjuk ki, és egy közepszerű zsenge alkotásért rögtön az irodalmi Nobel-díjat akarjuk. A fiú könyve, a hatalmas felhajtás ellenére, ami a könyvpiacra a megjelenését kíséri, nehezen fog hasonló sikert elérni, mint az apja egy könyve. Habe újságcikkei becsületes és megbízható munkák, fűzi hozzá Fröhlich, de „sajnos” írói ambíciói vannak.⁴³ Az író szemére veti a sikamlós jeleneteket, az enyegő erotikát, kritizálja a bombasztikus és megalapozatlan reklámokat, a pozitív kritikákat. Majd így folytatja: a legrosszabb fajta giccs az, amit Habe feltál, nyakon öntve egy túlcsonduló és szégyenletesen eltorzított „erotika-mártással”. Apjának, Békessy Imrének megvan a lehetősége, hogy sok nagy

³⁷ (–): i. m., 18.

³⁸ –NN: i. m., 9.

³⁹ Hans Habe: *Hárman a határon át*, Egyenlőség, 1938. január 7., 11.

⁴⁰ Hans Habe: *Két emigráns kezét fog az éjszakában*, Egyenlőség, 1938. január 13., 11.

⁴¹ K. F.: *Darf ein Pferd Kaffee trinken? Separatvotum zu „Drei über die Grenze”*, *Die Zeit*, 1937. október 28., 5.

⁴² *A magyar társadalom lexikonja*, Bp., Magyar társadalom lexikonja kiadóvállalat, 1930, 172. – Vö. *A magyar sajtó 1944-ben. Bibliográfia*, összeállította HERCZEG Tünde Zita. Kézirat. Bp., 2015, 444. <http://mek.oszk.hu/14000/14094/14094.pdf> (utolsó megtekintés: 2021. november 24.)

⁴³ K. F., i. m., 5.

és jelentős példányszámú újságban fia zsenge művéről kritikákat lanszírozzon. De legyünk őszinték: Arnold Zweig, Konrad Heiden, Schalom Asch és bárhogy is hívják az emigráció más krónikásait, jobban tudják ezt.⁴⁴

Amint Fröhlich a következő lapszámban írja, e kritika miatt később Bécsből és Budapestről három durva levelet kapott, és ezért kénytelen volt egy választ megjelentetni.⁴⁵ Egyik levelet maga Békessy Imre írta, és azt a kérdést tette fel: rágalmazhat is egy kritikus? Illetve írhat egy ló kritikákat? Békessy visszautasítja azt az állítást, hogy ő vett volna rá nagy külföldi lapokat arra, hogy a fia könyvéről kedvező bírálatot írjanak, de a magyar kritikákra sem volt befolyása. Fröhlich azonban megismétli korábbi álláspontját: a regény az emigránsregények jelenlegi konjunktúrájának tapintat nélküli kihasználása. Egy erotikus ostobaság, amelyet emigránsregénynek álcázva szervíroznak.⁴⁶ Ezekre a kijelentésekre később még visszatérek, most azonban tekintsük át az ausztriai sajtóban megjelent kritikákat.

Közvetlenül a regény megjelenése után a *Der Morgen* című lapban rövidítve közölték a regény első fejezetét.⁴⁷ A bevezető sorokban megemlíti, hogy Habe egy különös erejű könyvet jelentetett meg, egy olyan regényt, amely regény és vallomás egyben.⁴⁸ Két héttel később az újság közölte Ludwig Ullmann (1887–1959) könyvismertetését *Hans Habes großer Emigrantenroman* címmel.⁴⁹ Ullmann az 1920-as és 1930-as években az egyik legfontosabb és legbefolyásosabb színikritikus volt Bécsben,⁵⁰ 1935-től 1938-ig a *Der Morgen* színikritikusa.⁵¹ Habe könyve szerinte szokatlan figyelmet keltett. Hosszú szövegében kiemeli Habe újságírói tehetségét, aki mindazonáltal mégsem riporter, hanem „a lélek romantikusa”. Ő írta meg az emigráció első regényét, amely nem csupán egy manifesztum, hanem egy tragikus és majdnem klinikai dokumentum is.⁵² A *Der Morgen* egy másik, rövid ismertetésében a regény második kiadására is felhívja a figyelmet a névtelen szerző, a regényt itt ismét átütő közönségsikernek nevezi, és megemlíti, hogy még karácsony előtt megjelenik az angol, lengyel és magyar fordítás. De ez azt is jelenti, írja továbbá, hogy létezhet Németországon kívül is kiadói termelés, még ha ennek le is kell mondania a németországi piacról.⁵³ 1938-ban a *Der Morgen*ben egy harmadik pozitív kritika is megjelent, amelynek szintén névtelen szerzője átvész

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Karl FRÖHLICH, *Nocheinmal: „Drei über die Grenze”*, Die Zeit, 1937. november 27., 3.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Hans Habe: „Drei über die Grenze”, Der Morgen, 1937. szeptember 6., 8–9.

⁴⁸ Uo., 8.

⁴⁹ Ludwig ULLMANN, *Hans Habes großer Emigrantenroman*, Der Morgen, 1937. szeptember 20., 11.

⁵⁰ Heinz LUNZER, *Ludwig Ullmann*, Medien & Zeit. Forum für historische Kommunikationsforschung, 3(1988), 4. sz., 14–16, itt 14.

⁵¹ Uo., 15.

⁵² ULLMANN, i. m., 11.

⁵³ *Der Erfolg eines österreichischen Autors*, Der Morgen, 1937. október 25., 5.

egy hosszabb idézetet a *Pester Lloyd* könyvismertetéséből, amely a magyar fordítás alkalmából jelent meg.⁵⁴

A *Die Stimme. Jüdische Zeitung* kritikusa a regényt tehetségpróbának nevezi, amely azonban túlságosan is elárulja az újságíró.⁵⁵ Zsidó lapról lévén szó, érthető, hogy a zsidóság problémájára külön odafigyel, és kritikus hangot üt meg: egész jól sikerült az emigránsélet ábrázolása, de helytelenül látja a zsidó problémát, elsősorban Nora Geldern alakjának nem túl szimpatikus ábrázolása miatt.⁵⁶ A *Neues Wiener Tagblatt*-ban az újságíró Emanuel Häußler úgy fogalmaz, hogy a szerzőnek van tehetsége, tud a született újságíró szemével szemlélni. A történetet olyan formában ábrázolja, amely betartja a közéletet a gyorsan odavetett, tudatosan a felszínen maradó szórakoztatóregény és a riport között.⁵⁷ A könyv nem akarja az emigráció világra szóló problémáját kifejtetni, de az eseményeket egy jó bűnügyi regényben sem lehetne jobban ábrázolni.⁵⁸ A *Der Kampf. Internationale Revue* című szociáldemokrata folyóiratban Peter Roberts, vagyis Schiller Marmorek (1880–1943) osztrák jogász és író megjelentetett egy hatoldalas írást az emigráns regényekről.⁵⁹ A szöveg végén nyolc sort szentel Habe könyvének. Amint írja, ezt a regényt gyorsan elintézhethetjük: aktuális téma, dagályos hírlapi németességgel megírva, egy közömbös szerelmi bonyodalomhoz felhasználva. Talán frivólnak is lehetne nevezni, hogy egy olyan élmény, mint az emigráció, csak a szokásos „Courths-Mahlerai” számára szolgál dekorációul.⁶⁰ Az osztrák sajtóban olvasható kritikák tehát – a *Der Morgen* kivéve – nem olyan egyértelműen pozitívak, mint a magyarok.

Habe eme könyvére is érvényes tehát, amit Robert C. Jespersen az 1976-ig megjelent műveiről írt: a recenziók között gyakran szélsőséges véleményeket és túlzásokat találunk. Sok kritikus a legdicsérőbb szavakkal illeti, mint író, mások viszont műveit elintézik azzal, hogy ponyvairadalom.⁶¹

Habénak azonban pontosan az volt a célja, amit Karl Fröhlich és Schiller Marmorek negatívumnak tartanak. Úgy vélte: szükség van a zsurnalisztikára, mert az idők gyorsan változnak. A regényírónak több ideje van, mint egy újságírónak, de neki is kötelessége, hogy a társadalom betegségeit felismerje, és ezekre rámutasson.⁶² Szerinte ugyanis az író olyan, mint egy vidéki orvos. Ő tudatosan nem az önjelölt entellektüellek, az irodalmi sznobok stílusában akart írni, akik egy, csak a beavatottak számára szánt irodalmi stílust részesítenek előnyben. Olyan közönség számára írt, amelyik a hagyományokhoz

⁵⁴ Hans Habe: „Drei über die Grenze”, *Der Morgen*, 1938. január 17., 10. – Vö. 38. lábjegyzet.

⁵⁵ *Die Stimme. Jüdische Zeitung*, 1937. október 13., 5.

⁵⁶ *Uo.*

⁵⁷ Emanuel HÄUSSLER, Hans Habe: „Drei über die Grenze”, *Neues Wiener Tagblatt*, 1938. január 23., 28.

⁵⁸ *Uo.*

⁵⁹ Peter ROBERTS, *Die Zeit im Roman*, *Der Kampf. Internationale Revue*, 5(1938), 2. sz., 65–71.

⁶⁰ *Uo.*, 71.

⁶¹ JESPERSEN, *i. m.*, 409.

⁶² *Uo.*, 411.

inkább ragaszkodó irodalmat részesíti előnyben, amelyet érthető nyelv és világos gondolkodás jellemez.⁶³ Jespersen szerint azonban művei olvasásánál érezni, hogy könyveinek minősége fordított arányban áll azzal, mennyire veszi komolyan a társadalom „diagnosztájának” és „figyelmeztetőjének” a szerepét. Legjobb újság- és szépírói művei azok, amelyekben a „vidéki orvos” a legkevésbé jut érvényre.⁶⁴

Felvetődik ezek után a kérdés: vajon valóban apja, Békessy Imre vett rá magyar vagy külföldi újságokat, hogy azok fia könyvéről kedvező ítéletet mondjanak? Ehhez meg kell vizsgálnunk a szóban forgó újságok tulajdonosi viszonyait, illetve Békessy Imre és fia személyes kapcsolatait. Az *Ost-Kurier* nem véletlenül volt az egyik első lap, amelyikben a német kiadásról pozitív recenzió jelent meg, a lap főszerkesztője ugyanis Békessy Imre volt.⁶⁵ A fent idézett német újságíró és későbbi presbiteriánus lelkész, Karl Bernhard Citron (1905–?), akinek Németországot zsidó származása és a *Die Weltbühne* című lapnál végzett munkája miatt kellett elhagynia, 1934-től 1937-ig (vagy 1939-ig) Magyarországon élt.⁶⁶ Ez idő alatt rendszeresen publikált az *Ost-Kurier*-ban, de a *Délibáb* és az *Ujság* című lapokban is.⁶⁷ Itt tehát egyértelmű a kapcsolat Békessy Imre és a recensens között.

A legtöbbet – amint fent említettem – a liberális *Ujság* foglalkozott a könyvvel. Az egyik hirdetésben mint a karácsonyi könyvpiac szenzációját hirdették, ami Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* című regénye óta a legnagyobb könyvsiker.⁶⁸ Ez a hirdetés tartalmaz egy rövid, de nagyon pozitív kritikát is: „ez a menekülés az átérzésnek oly izzó erejével van megírva, hogy önkéntelenül a regényes menekülések nagymestere, Dickens jut eszünkbe. [...] olyan véres életteli, olyan mélyen megragadó regény, amely párját ritkítja a mai irodalomban. A fiatal szerző született emberábrázoló és – nagy ritkaság ma – született elbeszélő is.”⁶⁹ Az *Ujság*-ban később megjelent Habénak egy riportja a háború előtti Londonról és Párizsról. A szöveg elején megemlíti, hogy *Drei über die Grenze* című regénye fél évvel azelőtt jelent meg Londonban és New Yorkban, és most tárgyalt egy második és harmadik regényről francia és angol kiadókkal. Hangsúlyozza ugyan, hogy ez „nem olcsó önreklám akar lenni”, mindenesetre úgy mellékesen azért még egyszer felhívta az olvasó figyelmét első regényére.⁷⁰ Nem lehet a véletlennek tulajdonítani, hogy ez az újság oly nagy figyelmet szentelt a könyvnek. Békessy Imre ugyanis 1935-ben már az *Ujság* munkatársa volt,

⁶³ *Uo.*, 409.

⁶⁴ *Uo.*, 411.

⁶⁵ CITRON, *i. m.*, 43.

⁶⁶ Joseph WALK, *Kurzbiographien zur Geschichte der Juden 1918–1945*, Hg. vom Leo Baeck Institute Jerusalem. München [u.a.], Saur, 1988, 56. – GEOFFROY, *i. m.*, 321.

⁶⁷ *Uo.*, 360–361.

⁶⁸ *Hans Habe: Hárman a határon át*, *Ujság*, 1937. december 21., 11.

⁶⁹ *Uo.*

⁷⁰ Hans HABE, *Két város viharban*, *Ujság*, 1939. április 30., 11–12, itt 11.

Habe pedig 1935-től a lap genfi tudósítója, cikkei és riportjai (99 ismert számomra) rendszeresen jelentek meg az újság lapjain.⁷¹

Az sem véletlen, hogy a *Der Morgen*ben három pozitív kritika jelent meg, sőt közölték a regény egy fejezetét is. Habe ugyanis 1934-ben feleségül vette Erika Löwét, egy gazdag iparos lányát,⁷² és apósa nászajándékként megvásárolta neki a *Der Morgen* című lapot. Így Habe – saját szavaival élve – „Európa legfiatalabb főszerkesztője” lett. A lap azonban 1935-ben csődbe ment, el kellett adnia, ám ő később is a lap munkatársa maradt, ő szerkesztette például „Der »Morgen«-Reporter überall” rovatot.⁷³ A kritikus, Ludwig Ullmann pedig – ahogy fent említettem – 1935-től az újság színikritikusa volt, tehát akkor is, amikor Habe volt a tulajdonos. És ismert tény az is, hogy Ullmann közvetlenül a Wehrmacht ausztriai bevonulását megelőzően, 1938. március 11-ről 12-ére virradó éjjel Magyarországra menekült, ahol éppen Békessy Imre és Hatvany Lajos fogadták be.⁷⁴ Ebben az esetben is szoros kapcsolat volt tehát a recenziókat közlő lap, illetve Ullmann és a két Békessy között. A *Der Morgen*ben is megjelent egyébként három nagy hirdetés a könyvről, amelyekben még különböző újságokban megjelent könyvkritikákból is olvashatunk részleteket.⁷⁵ Ezek részben megegyeznek a *Pester Lloyd*ban található hirdetés idézeteivel.⁷⁶ Ez arra enged következtetni, hogy ezek háttérében maga Habe állt, hiszen ki más ismerhette ilyen jól a hirdetésben szereplő külföldi lapokban – köztük kevésbé ismert sajtóorgániumokban⁷⁷ – megjelent kritikákat? (E hirdetések mellett persze más lapokban is reklámozták a regényt.)⁷⁸

És az sem lehet véletlen, hogy Lorsy Ernő épp Habe első regényét fordította magyarra, mivel Lorsy Bécsben többek között Békessy Imre lapjainál is dolgozott újságíróként.⁷⁹ Nem kizárt, hogy a fiatal Habét is ismerhette, hiszen utóbbi 1921 és 1929 között Bécsben járt iskolába.⁸⁰ Nem melleleg 1919 és 1926 között Németh Andor

⁷¹ GEOFFROY, i. m., 367–371.

⁷² *Familiennachricht*, Pester Lloyd, 1934. augusztus 22., reggeli kiad., 6.

⁷³ A *Der Morgent* és a *Neues Wiener Tagblatt*ot egyébként 1935-ben rendszeresen reklámozták az *Ujságban*.

⁷⁴ LUNZER, i. m., 15.

⁷⁵ *Der Morgen*, 1937. október 4., 8; 1937. október 11, 9; 1937. december 20., 10.

⁷⁶ *Pester Lloyd*, 1937. október 17., reggeli kiad., 13.

⁷⁷ Például: *Hans Habe: «Drei über die Grenze»*, Jüdische Pressezentrale, 21(1938), 976. sz., 10.

⁷⁸ Például *Literatura. Beszámoló a szellemi életéről*, 1937. január 1., 7. – Corvina. A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének Közlönye, 60(1937), 51. sz., 1937. december 19., 167. – Délmagyarország, 1938. február 6., 19; 1938. február 16., 10. – Vas- és fémmunkások lapja, 1938. április 15., 4.

⁷⁹ MERÉNYI-METZGER, i. m., 68. – *Lorsy Ernő = Magyar Életrajzi Lexikon*, 2. köt., szerk. KENYERES Ágnes. Bp., Akadémiai, 1982, 88.

⁸⁰ Siglinde BOLBECHER, Konstantin KAISER, *Lexikon der österreichischen Exilliteratur*. Wien–München, Deuticke, 2000, 271. – STRELKA, i. m., 3–5.

is Bécsben élt: a Tanácsköztársaság alatt a bécsi magyar követség sajtóattaséjaként, majd emigránsként.⁸¹

Úgy vélem, Karl Fröhlichnek abban igaza volt, hogy a pozitív kritikák egy része nem véletlenül jelent meg: a személyes kapcsolatok fontos szerepet játszottak ebben. Mindazonáltal véleményem szerint nem(csak) az apa, hanem inkább maga a fiú lehetett az, aki a reklámokat „felkarolta”. Habe ugyanis hamar felismerte, hogy a jó személyes kapcsolatok és a jó marketing jelentősen hozzájárulhatnak egy könyv sikeréhez. Ahogy Szabó János Habe oeuvre-jével kapcsolatban rámutatott, a megcélzott közönség elérésekor az ügyes értékesítési stratégiáknak rendkívül fontos szerep jutott. Habe ebben a tekintetben is hozzáértő szakembernek bizonyult. Ismerte a média működési mechanizmusait és a legfontosabb irányító központokat, és ha arról volt szó, hihetetlen propagandagépezetet volt képes mozgásba hozni.⁸² A fent említett tények véleményem szerint azt bizonyítják, hogy Habe ezeket a stratégiákat már első regényénél is bevetette. Bárhog is történt, a siker nem maradt el itthon sem: 1938 októberében az *Ujság* azt jelentette, hogy már a magyar fordítás második kiadása is elfogyott.⁸³ A sikerhez persze az is hozzájárult, hogy Habe itt is és később is mindig azt „szállította”, amit a közönség az adott helyzetben igényelt.⁸⁴

⁸¹ Németh Andor = *Magyar Életrajzi Lexikon*, i. m., 290.

⁸² SZABÓ, i. m., 318.

⁸³ *Hans Habe regénye Angliában és Amerikában*, *Ujság*, 1938. október 2., 17.

⁸⁴ Vö. SZABÓ, i. m., 308–316.